

Situne Dei

Årsskrift för Sigtunaforskning och historisk arkeologi

2023

Redaktion:

Anders Söderberg
Charlotte Hedenstierna-Jonson
Anna Kjellström
Magnus Källström
Cecilia Ljung
Johan Runer

Utgiven av Sigtuna Museum

Ett bysantinskt amforafragment från Sigtuna med anknytning till Kievriket

Anders Söderberg

Vi har flera spår efter av amforor i Sverige, de klassiska frakt- och förvaringskärlen som användes i medelhavsområdet under ett och ett halvt årtusende från antiken och upp i medeltid (*fig. 1*). Fragment av tidigmedeltida amforor har påträffats i bl.a. Lund, Birka, Björkö by, Nyköping och Dalby (Roslund 1997:271ff, Bäck 2009 & 2014; Lidh 2022:11), men inga svenska orter visar upp så stora förekomster som Sigtuna. I dagsläget finns 159 fyndposter amforakeramik registrerade i museets databas. Fynden är, tillsammans med andra fyndgrupper som bysantinska elfenbenskammar (Roslund 1997) och bysantinskt glas (Henricson 2006), sländtrissor och miniatyrxor från Kievriket (Androshchuk 2009, Edberg & Söderberg 2018) och blysigill både från Bysans och Kiev (Edberg 2022), talande vittnesbörd om det tidiga Sigtunas östkontakter under vikingatidens slut och tidigaste medeltid.

Bland Sigtunas arkeologiska fynd finner vi två typer av bysantinska amforor representerade. En typ härstammar från Ganos vid Marmarasjön i vad som idag är Turkiet, daterad till 900- och 1000-talen. Den brukar kallas *Günsenin 1*. Den andra typen är yngre, från 1100- och 1200-tal. Den kommer från Chalkis på den Egeiska ön Eubora/Evvia, och kallas *Günsenin 3* (Roslund 1997:274ff, Vroom 2016:164, 2017:185 & personlig kommunikation 2018).

De östliga föremålsfynden börjar dyka upp på bred front i Sigtunas kulturlager från 1030-40-talen och det är lätt att ana att kontakterna mot Svarta havet, och i förlängningen Medelhavet, öppnats upp genom Olof Skötkonungs dotter Ingegerds giftermål med storfurst Jaroslav I av Kiev under 1000-talets första hälft. Detsamma gäller amforafynden, där vår äldsta datering är från kulturlager från 900-talets sista decennium (kvarteret Professorn 1, fnr 14764) medan det övervägande antalet fynd grupperar sig runt 1000-talets mitt. Det senare ter sig tydligt bland fynden från utgrävningen i kvarteret Humlegården 3 2006 men framför allt just bland fynden från undersökningen i kvarteret Professorn 1999–2000. Våra yngsta fynd, från kvarteret Trädgårdsmästaren 9 & 10, är så sena som från början av 1200-talet men i kvarteret Professorn, som också har överlägset flest poster amforafynd, avtar förekomsten abrupt redan vid 1000-talets slut (Wikström m fl red. 2008, 2011 & 2021).

Figur 1. Ett handtag och en del av mynningen till en amfora, fragment funnet vid utgrävning i kvarteret Professorn 4 1996, fynd nr 5267. Foto: Gabriel Hildebrand.

Figur 2. Amforafragmentet med rurikidsymbolen från utgrävningen i kvarteret Professorn 1 1999–2000, fynd nr 42634. Foto: Gabriel Hildebrand.

Av alla våra amforafragment tilldrar sig ett fragment från en amforas skuldra särskilt intresse då det har en symbol inristad på sig – en rurikidsymbol (*fig. 2*). Rurikiderna var storfurst Jaroslavs ätt och de räknade sig som ättlingar till den svealändske stormannen Rurik, som enligt den östslaviska Nestorskrönikan skall ha grundat Kievriket år 862 tillsammans med sina bröder Signjot och Torvard (Oxenstierna 1998). Krönikan anses vara skriven av munken Nestor vid Grottklostret i Kiev kring år 1113.

Rurikidsymbolen dyker upp som personligt vapen under Jaroslavs farfar storfurst Svyatoslav I av Kiev före 972, och den är i bruk inom ätten i olika varianter under ungefär 300 år. Vad symbolen bildmässigt föreställer är under oavslutad diskussion.

Figur 3 ovan. Fågelspänne av kopparlegering från utgrävning i Svarta jorden, Birka, 1992. Foto: Eva Vedin SHM/CC BY 4.0.

Figur 4 till höger. En nyckel funnen vid utgrävning vid Birkas garnison, här vänd upp och ned för att förtydliga de dykande rovfågarna på skaftet. Efter Arbman 1943:182.

En släktskap har härletts till de dykande rovfåglar som bland annat återfinns på vikingatida nyckelskaft, spännen och doppskor till svärd från Östersjöområdet (Ambrosiani 2001; Lindberger 2001) (fig. 3 & 4), medan den å andra håll hellre härleds till khazariska klan- och ledarsymboler (Edberg 2001, Roslund 2023:174) Ursprunget är således inte självklart, om ens entydigt, flera olika äldre traditioner kan givetvis också ha vävts samman (Hedenstierna-Jonson 2009:170ff). Värt att beakta i detta

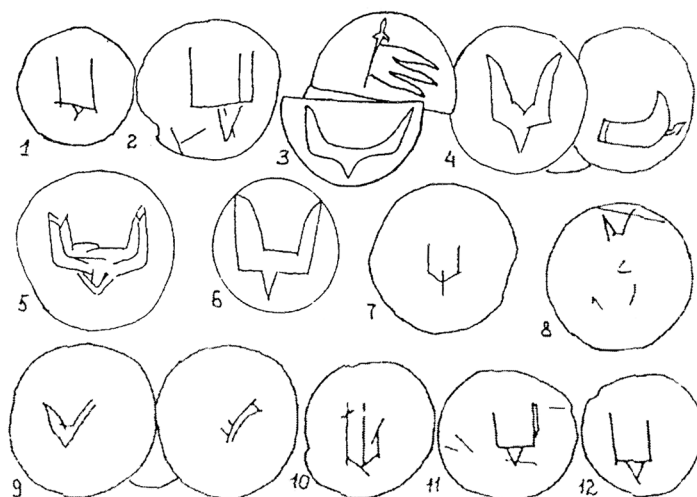

Figur 5 längst till vänster. Frånsidan av ett mynt slaget för storfurst Jaroslav I. Myntet kan vara slaget i Novgorod 1018 (Lindberger 2001:79). Rurikidsymbolen, tridenten, har ögon och liknar en dykande rovfågel. Foto: Gabriel Hildebrand/SHM. CC BY 4.0.

Figur 6. Renritning av frånsidan av ett annat mynt slaget för Jaroslav I (1016–1019–1054). Här saknar tridenten ögon. Bild: Vladimir Lobachev/CC BY 4.0.

Figur 7. Åt- och frånsida av ett sigill tillhörande Svyatoslav I (945–972), med bidenter. Efter Janin 1970.

Figur 8 längst till höger. En bident på frånsidan till mynt slaget under Svyatopolk I (1015–1019). Ett av utskotten eller ”vingarna” har här försetts med ett kors. Public domain.

Figur 9. Bidenter ristade som graffiti på islamska dirheme präglade under sent 800-tal (nr 1) och under 900-talet (nr 2–12). Nr 1, 2, 11 och 12 ansluter i utförande till symbolen på vår amforaskärva. Efter Melnikova 1996.

hänseende är att symbolen försetts med ögon nedtill på en tidig utgåva i storfurst Jaroslavs myntning, vilket i ett slag förvandlar den till en tydlig dykande rovfågel (Lindberger 2001: 79f) (fig. 5). Fågeln fanns uppenbarligen med i ”tänket” då dessa mynt slogs.

Vi brukar tala om *tridenter* eller treuddar då vi talar om det Rurikidiska släktvapnet (fig. 6), för övrigt med återupptagen användning som riksvapen i det moderna Ukraina, men den tidigaste varianten i känd användning inom den Ruriska ätten, under Svyatoslav I, var inte en trident, utan en *bident* – en ”tvåudd” (fig. 7). Av de äldre furstarna i ätten, som föregår vårt amforafragments datering, är det oss veterligen endast Svyatoslav och Jaroslavs halvbror Svyatopolk I ”den förbannade”, död 1019, som använt sig av denna på sigill och mynt (fig. 8). Den förekommer dock redan som sekundär graffiti på islamska mynt präglade från sent 800-tal och 900-talet igenom (Melnikova 1996, Lindberger 2001:71). Flera av de senare är utformade på samma vis som på vår amforaskärva, som en enkel kantig u-form med ett litet triangulärt huvud tillagt nedtill (fig. 9).

Bidenten återkommer senare som personliga vapen i olika varianter hos Vsevolod I, Ingegerds och Jaroslavs son, storfurste av Kiev 1076–1093, och i generationerna efter honom, men dessa är för sena för att ha någon anknytning till vår skärva.

Symbolen på vårt amforafragment är just en bident, och fragmentet är funnet i lager från ca 1040–1055. Det kan ha varit gammalt redan då det deponerades i jorden och representerar därför sannolikt någon av de äldre brukarna av symbolen, Svyatislav (945–972) eller möjligen Svyatopolk (1015–1019), men symbolens slående likhet med utförandet hos flera bidenter i graffiti på 900-talsmynt kan antyda en äldre ålder än 1000-tal. Vår datering av själva skärvan till 1000-talets mitt berättar endast om när den hamnade i kulturlagren efter att amforan gått i kras. Den exakta tidpunkten då den anlät till Sigtuna eller när symbolen ristats känner vi inte till.

Figur 10. En trident som bottenmärke till ett svartgodskärl från kvarteret Trädgårdsmästaren, fynd nr 13667. 1100-talets första hälft. Efter Roslund 2023. Foto: Mats Roslund.

Amforan ifråga är av typen *Günsenin 1*, en låg och trind amforatyp, ca 3 decimeter till halvmeter hög. Den har passerat Svarta havet och Kievriket där den fått sin bident inristad, men är det troligt att en Kievfurste sänt över en amfora vin till en Sigtunakung? Det kan vi givetvis inte veta något om, omständigheterna kring frakten till Sigtuna är okända, och vi kan heller inte dra slutsatsen att ristandet av symbolen har ett direkt samband med transporttillfället från Kievriket till Sigtuna. Amforan kan ha varit återanvänd och fått sin symbol inristad i något tidigare sammanhang.

Vad vi klart kan säga är ändå att fyndet på ett ovanligt påtagligt vis berättar om det tidiga Sigtunas kontakter med Kievriket, som tog god fart efter Ingegerds giftermål med storfurst Jaroslav år 1019. Generellt berättar Sigtunas relativt rika amforafynd i förhållande till andra svenska orter om stadens, och östra Svealands, framskjutna position i kontakterna österut under vikingatidens senare del.

I Sigtuna har även påträffats ett keramikfragment med en trident som bottenmärke på ett hushållskärl av svartgods, så kallad Östersjökeramik, daterat till 1100-talets tidigare del. Fyndet gjordes vid utgrävningen i kvarteret Trädgårdsmästaren 1988–1990 (Roslund 2001:215 & 2023) (fig. 10).

Vårt amforafragment med bidenten, som är 117x80 mm stort, har ingått bland de föremål som lånats ut från Sigtuna museum till den stora utställningen *The Normans – Migrants, Conquerors, Innovators* vid Reiss-Engelhorn-Museen i Mannheim, Tyskland, och Musée des Antiquités i Rouen, Frankrike, under 2022 och 2023.

Referenser:

- Ambrosiani, B. 2001. The Birka Falcon. *Birka Studies Volume 5. Excavations in the Black earth 1990-1995. Eastern Connections Part One: The Falcon Motif*. Ambrosiani, B. (red.). Stockholm. s. 11–27.
- Androshchuk, F. 2009. The Place of Dereva and Volhynia in Norse–Slav Relations in the 9th to 11th centuries. *Situne Dei*. s. 7–20.
- Arbman, H. 1943. Birka I. Die Gräber. Text. Stockholm.
- Bäck, M. 2009. Vikingatida bebyggelse funnen utanför Birkas stadsvall. *Fornvännen* 2009(104):4. s. 262–273.
- Bäck, M. 2014. Nyköping och den tidiga urbaniseringen i östra Skandinavien. *Situne Dei*. s. 6–21.
- Edberg, R. 2001. Rurik, Jaroslav den vise och Djingis khan. *Meta* nr 3 2001. s. 3–16.
- Edberg, R. 2022. Från Sigtunakungarnas plundrade arkiv. *Situne Dei*. s. 24–37.
- Edberg, R. & Söderberg, A. 2018. Insignier, amuletter, krigsleksaker? Sigtunas miniatyryxor än en gång. *Situne Dei*. s. 34–59.
- Hammerberg, M. & Rispling, G. 1985. Graffiter på vikingatida mynt. *Hikuin* 11. s. 63–78.

- Hedenstierna-Jonson, C. 2009. Rus', Varangians and Birka Warriors. *The Martial Society: Aspects of warriors, fortifications and social change in Scandinavia*. Holmquist Olausson, L. & Olausson, M. (red.). Stockholm. s. 159–178.
- Henricson, L. G. 2006. Hålglas i Sigtuna – 300-tal till 1900-tal. *Situne Dei*. s. 37–53.
- Janin, V. L. 1970. *Aktovye petjati drevnej rusi X–XVvv. Tom I. X-natjala XIIIv*.
- Lidh, L. 2022. *Dalby 63:4 m fl. RAÄ Dalby 40:1/L1988:815. Dalby socken och Lunds kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2020–2021. Kulturen Lund, Kulturmiljörapport 2022:20*.
- Lindberger, E. 2001. The Falcon, The Raven and the Dove. Some bird motifs on medieval coins. *Birka Studies Volume 5. Excavations in the Black earth 1990-1995. Eastern Connections Part One: The Falcon Motif*. Ambrosiani, B. (red.). Stockholm. s. 29–86.
- Linder-Welin, U. 1956. Graffiti on Oriental coins in Swedish Viking Age hoards *MLUHM* 1955–56 s.149–171.
- Melnikova, E. A. 1996. *The Eastern World of the Vikings. Eight Essays about Scandinavia and Eastern Europe in the Early Middle Ages*. Göteborg.
- Oxenstierna, G. 1998. *Nestorskrönikan, översättning av Gabriella Oxenstierna*. Eslöv.
- Roslund, M. 1997. Crumbs from the Rich Man's Table. *Visions of the Past. Trends and traditions in Swedish medieval archaeology*. Andersson, H. Ersgård, L. & Carelli, P. (red.). Lund. s. 239–297.
- Roslund, M. 2001. *Gäster i huset. Kulturell överföring mellan slaver och skandinaver 900 till 1300*. Lund.
- Roslund, M. 2023. Retracing the Vikings in the East- a review of Scandinavian-Islamic interfaces. *Vikings in the Mediterranean*. Price, N. Hem Eriksen, M. & Jahnke, C. (red.). Norwegian Institute at Athens. Aten. s. 147-167.
- Vroom, J. 2016. Byzantine Sea Trade in Ceramics. *Trade in Byzantium. Papers from the Third International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*. Magdalino, P. & Necipoglu, N. (red.). Istanbul. s. 15–177.
- Vroom, J. 2017. Ceramics. *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*. Philipp Niewohner, P. (red.). Oxford. s. 176–193.
- Wikström, A. (red.). 2008. *På väg mot paradiset. Arkeologisk undersökning i kv. Humlegården 3, Sigtuna 2006*. Meddelanden och rapporter från Sigtuna Museum, 33. Sigtuna.
- Wikström, A. (red.). 2011. *Fem stadsgårdar. Arkeologisk undersökning i kv. Trädgårdsmästaren 9–10 i Sigtuna 1988–1990*. Meddelanden och rapporter från Sigtuna Museum, 52. Sigtuna.

Summary

A Byzantine amphora fragment from Sigtuna with links to Kievan Rus'

Mediterranean amphorae are a rare find in Sweden, but fragments have emerged from Viking Birka, Lund, Dalby, Nyköping and Sigtuna. No other site has produced as many recorded finds as Sigtuna, which indicates the role played by this early town and eastern Sweden in maintaining Scandinavian contacts with Kievan Rus', the Black Sea and Byzantium.

One of the Sigtuna amphora fragments bears a coarsely incised *bident* related to the *trident* that served as a crest for the Kievan Rurukid dynasty of the 10th and 11th centuries. The origin of this symbol has been claimed by some scholars as Scandinavian, while others prefer to deduce it as a clan symbol among the Khazars. The Sigtuna sherd derives from an amphora of 10th-11th century Günsenin-1 type, made in Ganos by Lake Marmara. The sherd was found deposited in a mid-11th century layer, but its incised bident's similarity to 10th century coin graffiti suggests that the amphora might be slightly older.